

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ЕДИНИЦ ОБРАЩЕНИЯ

*Сапарова Сурайё Бахтиёр кызы, преподаватель
Ургенчского государственного университета*

THE PRAGMATIC FUNCTION OF ADDRESS UNITS

*Saparova Surayyo Baxtiyor qizi,
Lecturer, Urgench state university*

MUROJAAT BIRLIKARINING PRAGMATIK FUNKSIYASI

*Saparova Surayyo Baxtiyor qizi,
Urganch davlat universiteti ‘qituvchisi*

*e-mail:
saparovasurayyo25@gmail.
com
<https://orcid.org/0000-0002-6863-905X>*

Аннотация: В статье рассматриваются определения обращений, представленные в мировой, русской и узбекской лингвистике, а также сходства и различия научных работ, посвящённых лексико-семантическому, функциональному, стилистическому, социолингвистическому, лингвокультурологическому и лингвопрагматическому анализу обращений. Кроме того, приведены дополнительные типы классификаций, предложенные для более глубокого освещения прагматических функций хорезмских говоров. На основе лингвопрагматического подхода обращения классифицированы по нескольким критериям и подвергнуты анализу.

Ключевые слова: единицы обращения, обращение к знакомым людям, обращение к незнакомым людям, прагматическая функция, коммуникативная ситуация, социальная роль, лингвопрагматический подход.

Abstract: This article discusses definitions of address units found in global, Russian, and Uzbek linguistics, as well as the similarities and differences between scientific studies that analyze address forms from lexical-semantic, functional, stylistic, sociolinguistic, linguoculturological, and linguopragmatic perspectives. Additionally, it presents new classification types proposed as supplements to the existing models for analyzing the pragmatic functions of the Khorezm dialects. Based on a linguopragmatic approach, the address units are categorized according to several criteria and analyzed accordingly.

Keywords: address units, addressing familiar people, addressing unfamiliar people, pragmatic function, communicative situation, social role, linguopragmatic approach.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mavzuga aloqador jahon, rus va o‘zbek tilshunosligida murojaat birliklariga berilgan ta’riflar, murojaat birligi sifatida baholanayotgan birliklarning leksik-semantik, funktsional, stilistik, sotsiolingvistik, lingvokulturologik, lingvopragmatik tahlili asosida yaratilgan ilmiy ishlarning o‘xshash va farqli tomonlari haqida mushohada yuritilgan. Shuningdek, Xorazm shevalalarining pragmatik funksiyasini yoritishda amalda mavjud tasniflarga qo‘srimcha tariqasida tasnif turlari keltirilgan. Lingvopragmatik yondashuv asosida bir nechta mezonlarga ajratib, tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: murojaat birliklari, tanish insonlarga murojaat, notanish insonlarga murojaat, pragmatik funksiya, kommunikativ holat, ijtimoiy rol, lingvopragmatik yondashuv.

KIRISH

(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Nutqiy etiket birliklaridan “Murojaat va e’tiborni jalb qilish” vaziyatiga oid birliklarni kuzatadigan

bo‘lsak, bu etiket bilan bog‘liq birliklarning eng keng va ko‘proq tarqalgan shaklidir. Juhon, rus va o‘zbek tilshunosligida murojaat birliklari badiiy asarlardan olingan misollar va o‘zbek tilining

boshqa tillar bilan qiyosan tahlili asosida undalma va undash birliklari sifatida funksional, leksik-semantic[4], grammatik jihatdan o'rganilgan bo'lib, keyingi yillarda sotsiolingvistik[8], stilistik[6], lingvokulturologik[1], lingvopragmatik[3] tadqiqot ishlari ham olib borilmoqda. Murojaat birliklari lingvopragmatikaning markaziy obyektlaridan biri bo'lib, nutqdagi ijtimoiy munosabatlar tizimini aks ettiradi. Real nutqiy akt jarayonida ifodalangan birliklarning imkoniyati kengdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS).

Oldingi o'rnlarda ta'kidlaganimizdek, murojaat birliklariga oid tadqiqot ishlarida ushbu birlukka nisbatan turlicha ta'rif berilganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ayrim tadqiqotlarda undalma, ayrimlarida murojaat birligi nomi bilan talqin qilinadi. Jumladan, uning mazmun-mohiyatini yoritishga qaratilgan tadqiqotlarda: "undalma o'zining leksik-grammatik tabiatini bilan undashdan tashqari, bu vazifada kelgan shaxs, predmetlarni xarakterlaydi ham. Ularning ko'philigi ekspressiv xarakterda bo'lib, qo'llanishiga ko'ra turli xususiyatga egadir. Shunga ko'ra, badiiy adabiyotda undalmalarga murojaat birliklari deyiladi" [5.: 459]. Yana boshqa manbalarda murojaatga quyidagicha ta'rif beriladi: "Murojaat - bu nutq so'zlanayotgan shaxsni nomlaydigan so'z yoki so'zlar guruhi" [7.: 62]. Bundan tashqari, ko'rib chiqish, taqqoslash, solishtirish, biror narsa so'rash, ishni qayta ko'rish; birovga qarata aytilgan gap, qilinganda'vat, chaqiriq va shu kabi ma'nolarni bildiruvchi birliklar mansubligi manbalarda e'tirof etiladi [2.: 645].

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION).

Biz kuzatgan Xorazm shevalaridagi murojaat birliklari asosida nutqiy etiket birliklarini o'zida mujassam etuvchi "Murojaat va e'tiborni jalb qilish" nutqiy vaziyatiga aloqador turli xil nutqiy etiket namunasi bo'lgan formulalarni shakllantiraverish mumkin. Xorazm shevalaridagi murojaat birliklarining konnotativ ma'nolarini aks ettiradigan murojaat qilinayotgan shaxsning fizik xususiyatini, ruhiy holatini belglovchi, ahloqiy xususiyatini, intellektual xususiyatini, xattiharakatini baholovchi birliklarga ajratib ham tasniflash mumkin.

Xorazm shevalarida murojaat birliklari umumadabiy tilnikidan ba'zi farqlarga ega bo'lib, ularning ko'philigi og'zaki nutqda, samimi suhbatlarda, xusan, oilaviy va mahalliy muhitda ishlatiladi. Ular rasmiy va norasmiy doiralarga qarab turlicha farqlanadi. Xorazm shevalaridagi murojaat birliklarini, avvalo, *tanish insonlarga murojaat* va *notanish insonlarga murojaat* kabi guruhlarga ajratib, tanishlik va notanishlik darajasi belgilangani maqsadga muvofiqdir. Kishilarning yaqinlik darajasiga qarab suhbatdan ko'zlangan maqsadning (murojaat birligi orqali) pragmatik funksiyasini anglab olish qiyin bo'lmaydi. Bunda murojaat birligining samimi ifodalanganligini tekshirish ahamiyatlidir. Tanish kishilarga murojaat guruhiga *oila a'zolari, do'stleri, kasbdoshlari, sindosh* va *qo'ni-qo'shni* kabi boshqa birliklarni aytish mumkin. Notanishlik tushunchasi bizning ijtimoiy-maishiy turmushimizda bevosita biz bilan doimiy aloqasi bo'lman shaxslarni ifodalaydi. Izlanishlarimiz asosida biz kuzatgan murojaat birliklarining ifodalanishini kishilarning tanishlik darajasiga ko'ra guruhlashadir ekanmiz, o'z navbatida, ularni *tanish ayollar, tanish erkaklar, tanish bolalar, tanish keksalar* (*ayol va erkak*) kabi ichki guruhlarga ajratib tasnif qilish lingvopragmatik mohiyatning yuzaga chiqishida asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, notanish kishilar guruhini ham yuqorida kabi ichki guruhlanish asosida kengaytiraverish mumkin. Xorazm shevalarida eng ko'p qo'llanuvchi murojaat birliklari kishilarning *ismi* (yoki *ismni qisqartirish orqali*); *laqabi* (oilaviy laqab yoki shaxsiy laqab); qarindoshlikni ifodalovchi birliklar; *kasb, lavozim, unvon, faoliyat nomi*; rasmiy doiralarda familiyasi yoki otasining ismi bilan ifodalanuvchi murojaat shakllari uchraydi. Kishilarning tanishlik darajasiga qarab boshqa *metaforik va baholovchi nomlar* bilan, turli *erkalash birliklari* bilan chaqiriladigan murojaat formalari ham uchraydi. Bundan tashqari, *ijtimoiy tarmoqlarda* insonlar faolligi oshgani sayin tarmoqlar doirasida ham murojaat birliklari shakllangan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS).

Lingvopragmatika til birliklarining nutqdagi real qo'llanilishi, gapiruvchining niyati, muloqotdagi munosabatlar va madaniy aloqalar bilan bog'liq jihatlarini o'rganishini inobatga olib Xorazm

shevalaridagi yaqin insonlarga qilinadigan murojaat birliklarini lingvopragmatik tahlil qilishda ushbu birliklarni qo'llovchi shaxsni va murojaatning kommunikativ vazifasini o'rganish, ya'ni ular qanday nutqiy akt jarayonlarida, qanday maqsadda va qanday hissiy-ijtimoiy ta'sir bilan qo'llanilishini tahlil qilishga ahamiyat qaratiladi. Shuning uchun Xorazm shevalaridagi murojaat birliklarini lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilishni izlanishlarimiz natijasida xulosa qilgan quyidagi mezonlar asosida ko'rib chiqishni lozim topdik: **leksik ma'nosi, pragmatik vazifikasi, kommunikativ holati, nutqdagi roli** va bu holatni aks ettirish uchun shevadan **misol** keltirish.

Yuqorida sanab o'tilgan mezonlar asosida bir nechta tahlil namunasini keltiramiz:

a) bālām (Bolam) – leksik ma'no: “bolam” so'zining shevaga xos talaffuzi, **pragmatik vazifikasi:** mehr-oqibat, ilqlik, g'amxo'rlik ifodasi, **kommunikativ (ijtimoiy) holat:** katta yoshdag'i shaxs kichiklarga, ota-on'a farzandga murojaat qilganda ishlataladi, **nutqdagi roli:** Muloqotda ishonch, yaqinlik va homiylik pozitsiyasini mustahkamlaydi. **Misol:** *Bālām, ūjdä kīm ba(r)?*

b) äkäsi, apäsi, mamäj, babäj, äyäjni, apäjä – leksik ma'no: *yaqin insonim* kabi ma'no beradi, **pragmatik vazifikasi:** samimiyl mehrni ifodalaydi, **kommunikativ (ijtimoiy) holat:** ko'proq oila a'zolari (*äkäkkäsi, apäppäsi, apäjä*), er-xotin (*äkäsi, apäsi, mamäj, babäj*), do'stlar orasida (*äyäjni, apäjä*) ishlataladi, **nutqdagi roli:** Kommunikativ ilqlikni oshiradi, qarindoshlik, mehr-oqibat ramzi sifatida aks etadi. **Misol:** *äyäjni, qāni bülä?, Apäjä, jāxšīmīsān?! d) jašulli – leksik ma'no:* “yoshulli” – yaqin kishiga itoatkorlik, sadoqat bildirish shakli, **pragmatik vazifikasi:** o'zini past tutish orqali mehr ko'rsatish, **kommunikativ (ijtimoiy) holat:** erkak yoki ayol yaqiniga mehr bilan yuzlanar ekan, o'zini quyi tutadi, **nutqdagi roli:** hurmat ifodalash, mehr, samimiylkn yuzaga chiqaradi. **Misol:** *jašulli, harmādījīzmī?/harmāñ!(ayol eriga), jašulli bılädī? jašullidān sorā* (er ayoliga).

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xorazm shevalaridagi tanish, notanish va kam tanish kishilarga murojaat birliklari lingvopragmatik jihatdan til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalaydi. Ular nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat

va madaniy normalarni amalga oshiradi. Murojaat birliklarining turli shakllari va ularning lingvopragmatik funksiyalari Xorazm mintaqasining o'ziga xos til madaniyatni va ijtimoiy munosabatlarini yoritadi. Shu bois, ushbu murojaatlar nafaqat tilshunoslik, balki antropologiya va madaniyatshunoslik uchun ham katta ahamiyatga ega.

Xorazm shevalarida yaqin insonlarga nisbatan qo'llaniladigan murojaat birliklari nafaqat leksik birlik, balki madaniy, pragmatik va stilistik ko'rsatkich sifatida katta ahamiyatga ega. Ular orqali insonlar o'zaro munosabatlarini nafaqat izhor etadilar, balki tilning madaniy funksiyasini amalga oshiradilar. Ayniqsa, kinoyaviy va metaforik murojaat birliklari tilning ijodiy imkoniyatlarini namoyon qiladi. Ular muloqotga yuqori darajadagi emotsional rang-baranglik baxsh etadi.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES/ ADABIYOTLAR

RO'YXATI):

1. D.M.Jamoladdinova “Terminlarning murojaat birliklari sifatidagi lingvomadaniy xususiyatlari”. Maqola. “Ilm-fan muammolari magistrantlar talqinida” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi.
2. Э.Бегматов, А.Мадвалиев ва бошқалар. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.
3. Ҳ.К.Турдиева. Нутқий этикет бирликларининг лингвопрагматик тадқиқи диссертация. – Тошкент. 2020
4. N.Ahmedova “O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi”. Dissertatsiya. – Toshkent. 2008
5. N.A.Ulugmuradova. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida murojaat undalmalarining lingvopragmatik xususiyatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor. 2021.
6. M.I.Qurbanova. “O'zbek tilida murojaat vositalarini ifodalovchi birliklar”. Dissertatsiya. – Termiz. 2023.
7. О.Анчимиук Речевой этикет в произведениях русской литературы XIX века. – Б.: 2020.
8. Z.Akbarova “O'zbek tilida murojaat shakllari va ularning lisoniy tadqiqi”. Dissertatsiya. – Toshkent. 2007